

Teucrium campanulatum L. (Lamiaceae), una nova espècie per a Catalunya

Joan Pedrol Solanes
Josep A. Conesa Mor

Universitat de Lleida. ETSEA, Departament d'Hortofructicultura,
Botànica i Jardineria
Av. Alcalde Rovira Roure, 177. 25198 Lleida
pedrol@hbj.udl.cat

Manuscrit rebut el novembre de 2009

Resum

Es dona a conèixer una nova localitat de *Teucrium campanulatum* al Segrià, que representa una novetat per a la flora de Catalunya. S'ha elaborat un mapa de la distribució de l'espècie, a partir de material d'herbari i bibliografia, i se'n comenta també l'ecologia. Es discuteix sobre les figures de protecció de l'espècie en l'àmbit espanyol, així com la seva inclusió al «Catàleg de la flora amenaçada de Catalunya».

Paraules clau: flora, *Teucrium campanulatum*, flora amenaçada, Països Catalans.

Abstract. *Teucrium campanulatum* L. (Lamiaceae), a new specie for Catalonia

Teucrium campanulatum has been found in Catalonia (Spain) for first time. The distribution map of the species is presented in all its area and comments about its ecology are done. We discussed about the protection of this species in other Spanish regions and the need to include it in the Red List for Catalonia.

Key words: flora, *Teucrium campanulatum*, threatened flora, Catalan countries.

Descripció i localitat

Planta perenne, decumbent i reptant, de fins a 35 cm. Les fulles són bipinnatipartides, amb segments lobulats. Verticil·lastres amb 2-4 flors i calze campanulat de dents agudes (fig. 1). La corol·la és blanquinosa o lleugerament rosada. Floreix a la fi del mes de maig i el juny.

LLEIDA, SEGRIÀ: Seròs, Bassa Pedrós al SE del Montmeneu, 31T BF8583, 280 m, marge de la bassa, 10-VII-2009. J.A. Conesa & J. Pedrol 9482 JP.

La localitat on s'ha trobat la població correspon a una antiga bassa excavada en materials argilosos per abeurar els ramats que pasturen per la zona. La bassa, de forma circular i de talussos costeruts, manté una làmina d'aigua permanent, per bé que la zona litoral suporta dessecació estival. A l'interior de la cubeta es desen-

Figura 1. Aspecte general de *Teucrium campanulatum*.

volupa *Eleocharis palustris*, *Ranunculus baudotii*, *Chara* sp. pl. i *Zannichellia palustris*; però és a la zona litoral on s'ubica la població de *T. campanulatum*, que conviu amb *Plantago coronopus*, *Trifolium fragiferum*, *Cynodon dactylon*, *Cichorium intybus*, *Aster squamatus*...

La població està integrada, aproximadament, per uns 150 individus i malgrat que s'han visitat basses i abeuradors pròxims, l'espècie no ha estat retrobada. Es tracta, per tant, de l'única localitat coneguda d'aquesta espècie a Catalunya. Les escasses localitats que es coneixen d'aquesta planta arreu i les característiques particulars de les poblacions i els hàbitats en els quals es desenvolupa fan témer que puguin ser més escadusseres en el futur.

Distribució i ecologia

Teucrium campanulatum és una espècie que es distribueix per la mediterrània occidental. Es coneix de la península Ibèrica, Magrib —des de l'estret de Gibraltar fins al golf de Gabès—, Balears, Sicília, S de la península Itàlica i Cirenaica (fig. 2).

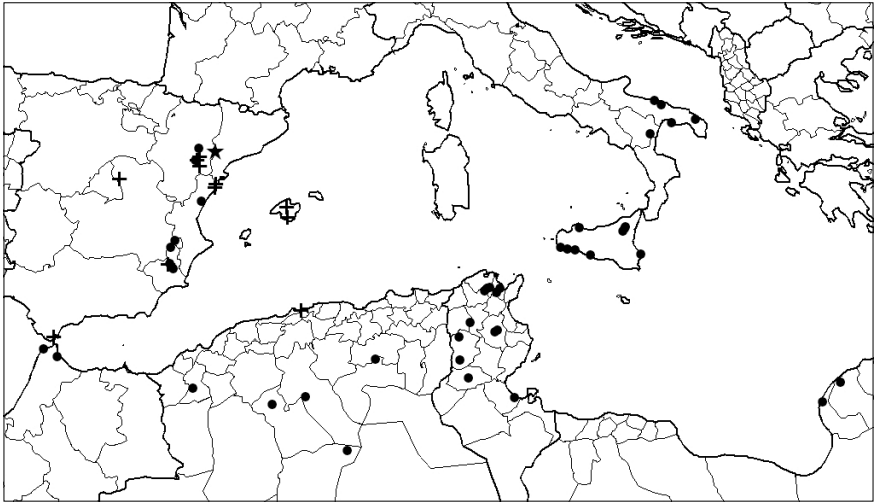

Figura 2. Distribució de *Teucrium campanulatum* L. al Mediterrani. ★ localitat nova; ● localitat on la planta existeix; + localitat on la planta és extinta.

S'estableix en sòls argilosos i margosos, compactes, amb febles concentracions salines i que són sotmesos a hidromòrfia temporal i visitats pel bestiar. Rivas Martínez et al. (2002) la consideren espècie característica de l'aliança *Frankenion pulverulentae*. No obstant això, segons les descripcions de l'ecologia de la planta de les diferents localitats on viu i les observacions directes de camp d'allí on la coneixem, més aviat ens fan pensar que s'hauria d'incloure a l'aliança *Trifolio fragiferi-Cynodontion dactyli*.

Certament, la seva ecologia, lligada a zones humides amb secada estival, fa que la seva distribució sigui discontinua, sovint amb grans distàncies entre localitats. A Espanya es coneix d'una quinzena de localitats, però en moltes d'elles no s'ha retrobat durant els últims anys.

La llista de localitats on s'ha trobat la planta es pot veure a l'apèndix. A continuació es comenten algunes d'aquestes dades. Cal suposar que la localitat d'Algesires es coneix de 1780-1782 (Muñoz Garmendia, 1992) i, segons Devesa (1987), no s'ha tornat a col·lectar. El mateix passa amb la localitat de la província de Guadalajara (de 1902) i les del N de la província de Castelló de Sennen, que són de voltants de 1910; hi ha, però, una referència recent d'Aguilella (1990) del S de la província. A Mallorca, la citació de Campos fou publicada el 1827 i no s'ha retrobat (Sáez & Rosselló, 2001), mentre que la de Llubí va desaparèixer a conseqüència d'unes obres (Gradaille, 2001) i únicament es conserva en conreu al Jardí Botànic de Sóller. És a dir, que els nuclis poblacionals ibèrics es limiten a la zona del N de Múrcia i E d'Albacete, i a la vall de l'Ebre. En la primera, deixant de banda una localitat (Abarán) de finals del segle XVIII, no retrobada, la resta tan sols es coneixen des de l'últim quart del segle XX, i ja n'hi ha dues de les poblacions

murcianes que són probablement extingides (Anònim, 2005). A la vall de l'Ebre, les localitats de Loscos del Baix Aragó són de finals del segle XIX, on tampoc no ha estat retrobada la planta —encara que la de Samper de Calanda, relativament recent, està a poc més de 20 km— i la de Bujaraloz, on l'havíem buscat infructuosament aquests últims anys, ha reaparegut el 2006 (Yera & Ascaso, 2009).

En el cas d'Itàlia, la planta continua present a les localitats de la Puglia i Sicília, d'on era coneguda des de finals del XIX, encara que en la llista vermella (Conti et al., 1997) la consideren amenaçada a Sicília i amb dades insuficients a la Puglia. No hi ha dades recents de la seva presència a la Basilicata (F. Conti, in litt.).

En el N d'Àfrica, la majoria de les localitats es troben a Algèria i, sobretot, a Tunísia; no hi ha, però, dades recents de la seva possible evolució. Al Marroc sembla ser que es mantenen les poblacions de Tànger i Tetuan (Navarro & El Oualidi, 2002). A Líbia resta limitada a la Cirenaica, on es coneixien diverses localitats als voltants de Bengasi (Pampanini, 1930); més tard, Siddiqi (1985) va ampliar-ne la seva àrea cap a l'est uns 50 km.

Espècie singular i figures de protecció

El caràcter singular de l'espècie és a bastament acceptat. A la Comunitat Autònoma de la Regió de Múrcia es troba inclosa en el «Catálogo regional de especies amenazadas» (Decret 50/2003, de 30 de maig), en la figura «en perill d'extinció». A la Comunitat Autònoma de Castella-la Manxa, també forma part del CREA (Decret 200/2001, de 6 de novembre), com «vulnerable». Finalment, la Comunitat Valenciana ha actualitzat recentment el catàleg de flora protegida, mitjançant la publicació del «Catàleg valencià d'espècies de flora amenaçada» (Decret 70/2009, de 22 de maig) i l'ha inclòs en la categoria «d'espècies protegides no catalogades». D'altra banda, la llista vermella de la flora vascular espanyola (Moreno, 2009) la recull en la categoria de la UICN d'espècie quasi amenaçada (NT).

El valor biogeogràfic de l'espècie està més que justificat. En la propera revisió del «Catàleg de flora autòctona amenaçada de Catalunya» (Decret 172/2008, de 26 d'agost), s'hauria de catalogar i incloure-la en la categoria «en perill d'extinció», no solament per l'escassetat de poblacions, individus i la vulnerabilitat de l'hàbitat, sinó perquè també es troba en un lloc amenaçat, una bassa-abeurador, molt pròxima a un camí força transitat i a més susceptible de patir els efectes de la millora de la xarxa de regadiu i les activitats agrícoles que s'hi fan. Òbviament, també s'hauria de preveure, probablement sota la mateixa figura que aquí es proposa per a Catalunya, que s'afegís, quan es confeccioni, al nou «Catálogo español de especies amenazadas».

Apèndix: Relació de localitats

Algèria

BISKRA: El-Kantara (Battandier & Trabut, 1888-1890).

BOUMERDES: environs d'Alger, Rouiba, 28-5-1862. G.-L. Durando (MA 99077).

DJELFA: Aïn Ibel (Battandier & Trabut, 1888-1890).

GHARDAIA: In palmetto urbis Guerrara, in ditione M'Uzab, 22-5-1858, L. Kralik (MA 99086).

LAGHOUAT: Aflou (Battandier & Trabut, 1888-1890).

SIDI BEL ABBES: Daya [Dhaya] (Battandier & Trabut, 1888-1890).

Espanya

ANDALUSIA, CADIS: Prope Algeciras, *Née* (MAF 32800) (Bayón, 1990).

ARAGÓ, SARAGOSSA: Chiprana, espontánea en campos muy duros y secos en la Val de Santa María, *Loscos* (MAF 32801, 32802) (Bayón, 1990). Junto al pinar de la Mangranera en Castelserás; al pie de Pui-Moreno (*Loscos*, 1876-78). Bujaraloz, route de Caspe. A 2 km env. à droite, près de la réserve d'eau potable. Beau peuplement sur sol aride gypseux. 20/7/1977. *J. Vivant* (MA 207995). Bujaraloz, antiguo embalse de agua, en la carretera de Caspe, 30TYL3796, 300-350 m, 1-V-1988, depresiones temporalmente encharcadas, *Ascaso & Pedrol* 2694 JP (MA 437712). Bujaraloz, Agüera Grande, junto a la carretera de Caspe, 30TYL39, limos húmedos del fondo y herbazales de periferia, 30-VI-1988, *J. Molero* (MA 501871).

TEROL: Samper de Calanda, pr. Fotea, 30T YL2659, 310 m, márgenes de lagunazos, 23-X-1995, *N.E. Mercadal* (VAB 95/5546) (Mateo Sanz et al., 1995).

CASTELLA-LA MANXA, ALBACETE: Almansa, embalse de Almansa, 750 m, herbazales subnitrófilos, sobre arcillas en desecación. 30SXJ6004, 11-VI-2003. *S. Ríos et al.* [AHIM, centuria VIII (2003) núm. 816] (MA 711769).

GUADALAJARA: Guadalajara, VII-1902, *J. Mas y Guindal* (MAF 63577) (Bayón, 1990).

COMUNITAT VALENCIANA, CASTELLÓ: Benicarló, lieux humides. 17-VIII-1908. *F. Sennen* [Pl. Espagne n° 623] (MA 99083). Benicarló, fossés sur le chemin de Benicarló a los Stos. Mártires; Benicarló, près la voie ferrée non loin de San Gregorio, abundant dans les marécages; Benicarló, Balseta de Bóvala; base des collines de Peñíscola (*Sennen*, 1911). Onda, la Plana Baixa, Rambla de la Viuda, 30SYK4430, 60 m, 9-VII-1988, *A. Aguilera*, VAL 14221 (*Aguilera*, 1990).

ILLES BALEARS, MALLORCA: En el álveo del torrente d'en Corbera en[tre] Sineu y Llubí (Barceló, 1879-81). *Ad viam inter vicum Campos et fontem sanctam* (Cambessedes, 1827).

MÚRCIA: NE de Múrcia, 30S XH43, márgenes de caminos (Alcaraz, 1984). Estación F.C. Blanca (Blanca), 30S XH4632, 220 m, suelos margosos temporalmente inundados, *S. Ríos, F. Alcaraz y D. Rivera*, 15-VI-1989 (MUB 29195) (Ríos et al., 1995). Molina de Segura, 30S XH5516, 100 m, suelos margosos temporalmente inundados, *S. Ríos, F. Alcaraz y D. Rivera*, 15-VI-1989 (MUB 29216) (Ríos et al., 1995). Yecla, Arabia (Sánchez Gómez et al., 2002). Campo de Abrahan [Abarán], *Bernades*, V/VI-1785 (Ibáñez, 2006).

Itàlia

BASILICATA: Tursi (Fiori, 1923-29).

PUGLIA: Lecce; Conversano; Bari (Caruel, 1884-86).

Martina (Fiori, 1923-29).

SICÍLIA: Catania, Randazzo, lago de Gurrída, 37° 52' N 14° 54' E, 820 m, borde de camino, 5-VI-2000, *Álvarez & al.* IA 1462 (MA 644951). Palermo, al fiume Oreto; Mazzara; Selinunte; Sciacca; Girgenti; Siracusa; Bronte; Randazzo (Caruel, 1884-86).

Líbia

AL FATIH: Al-Merj area, 8.5.1976, *A. El-Gadi, Jafri & al.* 1910 (Siddiqi, 1985).

BANGHAZI: [Bengasi] Due Palme, luoghi aridi e sassosi, VII-1915 (Pampanini, 1916); Fuehat alla Fornace «Rosina» (Pampanini, 1930).

Marroc

NW: Tanger; Tétouan, plaine du Rio Martil (Pitard, 1913).

Tunísia

AL KAF: Ellez (Bonnet & Barratte, 1896).

AL QASRAYN: Plaine de Thala; Feriana (Bonnet & Barratte, 1896).

AL QAYRAWAN: Entre Djenan-el-Farik et Aïn Cherichira; Djenan-el-Farik (Bonnet & Barratte, 1896).

ARYANAH: Tebourba; Djedeïda; Bordj-Toum (Bonnet & Barratte, 1896).

BIN' ARUS: Mohamedia (Bonnet & Barratte, 1896).

QABIS: Gabès: Oued Zarkin, in humidis, IV-1910, C.J. Pitard (MA 99084).

QAFSAH: Gafsa, in agris incultis, III-1908. J. Pitard (MA 99085).

TUNIS: Radès (Bonnet & Barratte, 1896).

Agraïments

A F. Conti pels comentaris sobre algunes localitats italianes. A M. J. Cano i P. Sánchez pel seu ajut sobre com interpretar la referència murciana de «Campo de Abrahán». A S. Villegas per aconseguir-nos alguns dels treballs consultats.

Bibliografia

Aguilella Palasí, A. 1990. Fragmenta Chorologica Occidentalia, 2656-2666. *Anales Jard. Bot. Madrid*, 47(2): 481-482.

Alcaraz, F. 1984. Flora y vegetación del NE de Murcia. Universidad de Murcia.

Anònim. 2005. *Teucrium campanulatum* [en línia] [<http://www.carm.es/medioambiente/articulos.html?id=7049>]

- Barceló, F. 1879-1881. Flora de las islas Baleares. Palma de Mallorca.
- Bayón, E. 1990. Revisión taxonómica del género *Teucrium* (*Labiatae*) (excl. Sect. *Polium* (Miller) Schreber) en la península Ibérica e islas Baleares. Tesi inèdita de la Universitat de Lleó.
- Bonnet, E.; Barratte, J.F.G. 1896. Exploration scientifique de la Tunisie. Catalogue raisonné des plantes vasculaires de la Tunisie. Paris.
- Cambessèdes, J. 1827. Enumeratio plantarum quas in insulis Balearibus. Paris.
- Conti, F.; Manzi, A.; Pedrotti, F. 1997. Liste rosse regionali delle piante d'Italia. Società Botanica Italiana.
- Devesa, J. A. 1987. *Teucrium*. In: Valdés, B.; Talavera, S. & Galiano, E. F. Flora vascular de Andalucía occidental, 2. P. 458-469.
- Fiori, A. 1923-29. Nuova flora analitica d'Italia. Florencia.
- Gradaille, J. L. 2001. Integración de métodos *in situ* y *ex situ* en la conservación de la flora balear. In: Gómez Campo, C. (coord.). Conservación de especies vegetales amenazadas en la región mediterránea occidental. P. 175-197. Madrid.
- Ibáñez Cortina, N. 2006. Estudis sobre cinc herbaris històrics de l'Institut Botànic de Barcelona. Universitat de Barcelona [en línia] [<http://www.tdx.cat/TDX-0212107-093659>].
- Loscos, F. 1876-78. Tratado de plantas de Aragón, 3a. ed. Madrid.
- Mateo Sanz, M.; Mercadal Ferreruela, N. E.; Pisco García, J. M. 1995. Contribuciones a la flora del Sistema Ibérico, X. Fl. Montiberica, 1: 29-32.
- Moreno, J. C. (coord.). 2009. Lista Roja 2008 de la flora vascular española. ICONA (Organismo Autónomo de Parques Nacionales), 85 p.
- Muñoz Garmendia, F. 1992. Diarios y trabajos botánicos de Luis Née. In: Cerezo, R.; Muñoz Garmendia, F.; Ibáñez Montoya, M. V. et al. La expedición Malaspina, 1789-1794, t. 3. 416 p. Lunweg Ed.
- Navarro, T.; El Oualidi, J. 2002. *Teucrium*. In: Valdés, B; Rejdali, M.; Achhak el Kadmiri, A.; Jury, J. L.; Montserrat, J. M. (eds.). Checklist of vascular plants of N Morocco with identification keys, II. Madrid.
- Pampanini, R. 1916. Pianti di Bengasi e del suo territorio. Nuovo Giorn. Bot. Ital, 23: 260-293.
- Pampanini, R. 1930. Prodrómo della flora cirenaica. Forli.
- Pitard, C.J. 1913. Exploration scientifique du Maroc, Botanique. Paris.
- Ríos, S; Alcaraz, F.; Robledo, A. 1995. Contribución al conocimiento de la flora ripícola del S.E. ibérico, II. Anales de Biología, 20: 63-74.
- Rivas-Martínez, S.; Tomás E. Díaz, T. E.; Fernández-González, F.; Izco, J.; Loidi, J.; Lousã, M. & Penas, A. 2002. Vascular plant communities of Spain and Portugal. Addenda to the syntaxonomical checklist of 2001. *Itinera Geobotanica* 15(1-2): 5-922.
- Sáez, L.; Rosselló, J. A. 2001. Llibre vermell de la flora vascular de les Illes Balears. Documents Tècnics de Conservació, II època, núm. 9.
- Sánchez Gómez, P. et al. 2002. Libro rojo de la flora silvestre protegida de la región de Murcia, I. Murcia.
- Sennen, F. 1911. Note sur la flore de Benicarló, Peñíscola, Sta. Magdalena, etc. De la province de Castellón de la Plana (conclusión). Bol. Soc. Aragonesa Ci. Nat., X: 162-179.
- Siddiqi, M.A. 1985. *Lamiaceae*. In: Jafri, S.M.H.; El-Gadi, A. Flora of Libya, 118.
- Yera, J.; Ascaso, J. 2009. De plantis vascularibus praesertim ibericis, V. Flora Montiberica 43: 10-18.